

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

AZ INTENCIONÁLIS LÉT AQUINÓI SZENT TAMÁSNÁL

SZEILER ZSOLT

2016.

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SZEILER ZSOLT

AZ INTENCIONÁLIS LÉT AQUINÓI SZENT TAMÁSNÁL

Filozófia Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Dr. Boros Gábor

Fenomenológia Doktori Program

Programvezető: Dr. Ullmann Tamás

A bizottság tagjai:

Dr. Bene László tanszékvezető egyetemi tanár

Dr. Puskás Attila tanszékvezető egyetemi tanár

Dr. Fehér M. István egyetemi tanár

Dr. Heidl György tanszékvezető egyetemi tanár

Dr. Geréby György habil. egyetemi docens

Dr. Kendeffy Gábor habil. egyetemi docens

Dr. Ruzsa Ferenc habil. egyetemi docens

Témavezető: Dr. Borbély Gábor habilitált egyetemi docens

Budapest, 2016.

TÉZISEK

Arisztotelész *A lélek* című művének egyik legtöbbet idézett szakaszában (424_a18) tudtunkra adja, hogy „*az érzék az, ami az érzékelhető formákat anyag nélkül befogadni képes*”. E kijelentés alapítógesztusnak bizonyult, ám ezzel az utókor nem annyira egy iskolás tantételnek, mint inkább a mai napig nem csillapodó viták végeleáthatatlan folyamának vált örökösévé. A vita az érzékben létező „immateriális formák” státuszáról legutóbb az 1980-as években kapott újra lángra az Arisztotelész-kutatók körében. A résztvevő felek szinte mindegyike hivatkozott Aquinói Szent Tamás tanítására: ki úgy, hogy nála keresett inspirációt, ki úgy, hogy az eredeti arisztotelészi tanításhoz azzal kívánt hozzáférni, hogy elhatárolódott a középkori gondolkodó „spirituális” olvasatától.

Nagyjából abban az időszakban, amikor Aquinói Tamás teológiai tanulmányait végzi a párizsi egyetemen, a párizsi ars fakultás természetfilozófusainak körében az immateriálisan befogadott formák megnevezésére megjelenik az *intencionális lét (esse intentionale)* terminusa. Az elnevezés azt a célt szolgálta, hogy közös nevezőre hozzon olyan különböző dolgokat (formákat / *intenciókat*), mint a tükörkép, az érzékben megjelenő információ, vagy az értelemben megfogant fogalom. De miféle közös természet volna képes egyesíteni a levegő továbbította színt, a vízben tükröződő képet és az érzékben vagy az értelemben létrejött ismeretet? Vagy másként: mi az a jelenség, amely egyazon hatástörténeti összefüggésbe rendezi Arisztotelész fenti sorait, a filozófus görög értelmezőinek optikai dilemmáit, az arab orvostudomány és optika számos eredményét, valamint a középkori ontológia, lélekfilozófia és ismeretelmélet erőfeszítéseit?

A dolgozat e kérdésekre a választ Aquinói Tamás életművének fókuszában keresi, majd *az intenciók létezéséről* elért eredményeit a disszertáció utolsó részében *az intencionalitás* fogalmához kapcsolja, hogy az Aquinói általunk „kettős intencionalitásnak” nevezett arisztotelészi eredetű tanítása révén a roppant sokrétű és szerteágazó tradíciók szintézisében kialakult problematika egységes problémahorizontban váljék láthatóvá.

1. A dolgozat általános célkitűzése

A dolgozat célja, hogy feltárja és összefoglalja Aquinói Tamásnak az intencionális létre vonatkozó tanítását. Az *esse intentionale* terminus azonban Tamásnál – összhangban a 13. századi skolasztika fősodrával – olyan osztályát jelölte a létezőknek, amelynek elemei bizonyos immateriális jellegzetességeket mutató formák, mégpedig a következők: a közegben létező bizonyos formák (pl. színek), az érzékelési rendszerben létrejött formák, és az értelemben megfogant formák. Azonban amennyiben egyaránt „intenciónak” nevezzük a vízben tükröződő képet, és egy angyal értelmében jelenlévő fogalmat, akkor kikerülhetetlen a kérdés, vajon találhatunk-e egyáltalán olyan közös jellegzetességet, mely minden intencióra egyaránt igaz. Ez a kérdés jelöli ki a dolgozat *általános célkitűzését: feltárni, mi az a jellegzetesség, amely Tamás szerint minden intenciót mint intenciót megillet.* E vizsgálódások szükségképp szerény eredménnyel zárulnak, meg kell elégedniük azzal, hogy egy pusztán negatív jellegzetességre mutassanak rá: az intenciók egyetlen közös jellemvonása, hogy létezésük nem „természetes létezés”. Vagyis az intenció olyan atipikus forma, amely nem teszi befogadját aktuálisan ilyenné vagy olyanná: a piros szín intenciója nem teszi a szemet pirossá. Az intencióknak ez a negatív jellegzetessége szükségszerűen következésképp, hogy az intenciók Tamásnál rendkívül tág spektrumot mutatnak, a terminus túlságosan sokféle, egymástól meglehetősen különböző létezési mód megjelölésére szolgál.

2. A dolgozat speciális célkitűzése

Az intencionális létnek vannak viszonylag könnyen leírható formái, ilyen például az értelemben létrejött formák ontológiai státusza. Mivel a skolasztika bevett, általános meggyőződése szerint az értelem nem testi szerv teljesültsége, az értelemben létező formák tisztán immateriálisan, anyagtalanul léteznek. E kognitív struktúrák létezési módjának a státusza a középkori gondolkodás keretei között elég világos, a vonatkozó szakirodalomban sem érzékelhetőek ebben a kérdésben interpretációs feszültségek, szemben az intencionális lét egyéb, meglehetősen vitatott eseteivel.

A közegben és az érzékszervekben létező intenciók ontológiai státuszáról ugyanis már a középkorban is megoszlottak a vélemények, a kortárs szakirodalomban pedig a hatvanas évek óta nem szűnő vita folyik értelmezésüket illetően. Azzal minden kutató egyetért, hogy Tamás ezeknek a formáknak bizonyos immaterialitást tulajdonított. Mivel azonban ezeket az intenciókat testek (a közeg, illetve az érzékek testi szervei) fogadják be, korántsem világos, hogy mennyiben állítható az anyagtalanság olyan valóságokról, melyek anyagban jöttek létre. *A dolgozat speciális célkitűzése, hogy bemutassa, miként vélekedett Tamás a közegben és az érzékszervekben létrejött intenciók immaterialitásáról.* Másként fogalmazva, a disszertáció voltaképpen, legsajátabb témáját a közegben és az érzékekben létező intenciók *mibenlétre* és *genezisére* vonatkozó kérdés alkotja.

A mibenlétre vonatkozó kérdést azáltal kívánjuk megválaszolni, hogy kimutatjuk, az intenciók immateriális létezéséről Tamás – mesteréhez, Alberthez hasonlóan – az avicennai többszintű absztrakció keretei között gondolkodott. E doktrína segítségével kívánunk önálló pozíciót kialakítani a szakirodalom vitáiban azzal, hogy igazoljuk, az intenciókkal kapcsolatban a helyes kérdés nem az, vajon anyagi vagy anyagtalan módon léteznek-e. Az Aquinói ezeket az entitásokat részben anyagi valóságoknak, részben pedig anyagtalan formáknak tekintette. Vagyis a közegben és az érzékelőrendszerben létező intenciók Tamás szerint olyan anyagban létrejött anyagi, individuális valóságok, melyek az anyagtól való absztrakció révén bizonyos immateriális jellegzetességekre tettek szert. E felismerések segítségével lehetővé válik egy olyan közvetítő álláspont kialakítása, mely képes a szakirodalom vitáiban résztvevő felek egymással ellentétes pozícióit új platformon összhangba hozni egymással.

Az intencionális lét genezisére vonatkozó kérdés kettős. Egyrészt arra vonatkozik, milyen típusú változás és milyen jellegű okok konstituálják az intencionális létezését. Ezzel kapcsolatban igazolni fogjuk, hogy Tamás szerint az intenciókat létrehívó változás olyan atipikus, nem természetes formája a változásnak (spirituális változás), amelynek az a jellegzetessége, hogy a változás során a változás szubjektumának anyagi diszpozíciója nem módosul. Az intencionális létnek Tamás mind az anyagi, mind pedig a formai okáról igyekszik számot adni. Az életmű korszakokon átívelő belátása, hogy az intenciók létrejötte annak köszönhető, hogy a befogadó szubjektum diszpozíciója más, mint a forma eredeti hordozójáé. A formai ok tekintetében Tamás úgy tartotta, hogy a forma saját jogán (*per se*) képes az intencióját a közegben és az érzékszervben generálni. Általános meggyőződése alól mégis akad egy kivétel: a látás vonatkozásában az életműben doktrinális változás mutatható ki. Élete legnagyobb részében, azt képviselte, hogy a színintenciók létrejöttéért egy külső

agens, a fény felel. Ez a koncepció *A lélek-kommentárban* megváltozik: a forma (a szín) önmagában (*per se*) képes intencióját a közegben generálni, a fény pusztán a közeg megfelelő anyagi diszpozíciójának kialakításáért felelős.

Az intenciók genezisére vonatkozó kérdés másrészt történeti jellegű. Azok a terminusok, kifejezések, amelyek segítségével Tamás az intenció-problematika körvonalazásának nekivág, maguk is történeti fejlemények, így mire Tamás életművében elnyerik kontextusukat, már hosszú és sokszínű hagyomány húzódik meg mögöttük. Ezeknek a hagyományoknak a feltárása bizonyos értelemben feltételét képezi az intencionális lét természetére vonatkozó szisztematikus vizsgálódásoknak is.

A disszertáció utolsó része az *intencionalitás* fogalmának tárgyalásba vonásával egy új problémahorizontot nyit meg abban a reményben, hogy ezzel a dolgozatban addig elért eredmények újfajta szintézisbe kerülnek egymással, egységes keretben láttatva az egész szerteágazó problematikát. Minderre önmagában már az *intentio* és *intentionalitas* kifejezésekben szembeötlő nyelvi-etimológiai rokonság is csábít, de az ez irányú vizsgálódásokat az irodalomban elterjedt tévedés is kikényszeríti, mely az *intencionális lét* fogalmát minden további nélkül azonosítja az *intencionalitás* terminusával. Az intenciók és intencionalitás viszonyát az értekezés azzal teszi láthatóvá, hogy a korábban elért eredményekre támaszkodva felmutatja a tamási intencionalitás jelenségének (eseményének) egységes, *egészleges szerkezetét*. Ezt a struktúraegészt, mivel tematizálása hiányzik az általam ismert irodalomban, „kettős intencionalitásnak” vagy „reciprok intencionalitásnak” neveztem el.

3. A vizsgálódás módszere

A vizsgálódás módszerét az a felismerés határozza meg, hogy Tamás tematikus vizsgálódásai során nem alkot új terminusokat, hanem a skolasztikus tradíció meglévő fogalmait veszi át. Ezeknek a fogalmaknak a jelentését azonban ismét csak akkor leszünk képesek világosan megragadni, ha feltárjuk eredetüket, a hagyományt, amelyből eredtek. Ez meghatározza a dolgozat megközelítésmódját, mely ezért alapvetően történeti. Ez a történeti érdeklődés mindazonáltal nem merülhet ki pusztán filológiai, szótörténeti vizsgálódásokban. Egy adott problematika létezhet ugyanis anélkül is, hogy új terminusok kimunkálását vonná maga után. Egy dolog rámutatni például az *intentio*, vagy a *spiritualis* kifejezések skolasztikus használatának módjára és a muszlim hagyományban gyökerező eredetére; és egy egészen más

felismerni, hogy az intencionális lét külön terminusok kimunkálása nélkül is, *mint probléma* már jelen van Arisztotelész görög interpretátorainál, akik arra kényszerültek, hogy Arisztotelész érzékelésre vonatkozó sorait bizonyos optikai eredetű problémák (a színek és a közeg viszonya) alapján (újra)értelmezzék.

4. A vizsgálódás fontosabb állomásai

A dolgozat három részből áll. Az első áttekinti az anyagtan recepció arisztotelészi doktrínájának főbb állomásait, Arisztotelész görög interpretátoraitól az arab hagyomány ismertetésén át három, a 13. századból származó, valószínűleg a párizsi egyetemen keletkezett *Lélek-kommentár* témákra vonatkozó szakaszainak bemutatásáig. A dolgozat az első rész történeti vizsgálódásainak keretei között kitüntetett szerepet szánt Tamás mestere, Albertus Magnus intencionális létre vonatkozó elképzeléseinek. Tamás koncepciója ugyanis félreérthetetlen hasonlóságokat mutat Albert nagy körültekintéssel kidolgozott megközelítéseivel. Olyannyira igaz ez, hogy a két szerző életművében bekövetkezett témánkat érintő doktrinális változások is szinte ugyanabban az időben, párhuzamosan következnek be. Nem alaptalan tehát az eljárás, ha Albert részletesebben kidolgozott megközelítéseit vonatkozási pontnak tekintjük majd a tamási életműben kidolgozatlanul maradt gondolatok értelmezésekor. A második rész Tamásnak az intencionális létre vonatkozó szövegeit ismerteti és elemzi az életmű időrendjében. A disszertáció utolsó részét szisztematikus vizsgálódások alkotják: a kortárs szakirodalom vitáiban a második rész eredményeit felhasználva, azokra visszautalva kísérel meg az egymásnak ellentmondó álláspontok között utat találni, hogy végül az intencionális lét fogalmát – az intencionalitás brentanói fogalmára alapozva – összekapcsolja az intencionalitás problematikájával.